

Stanisław Kowalski
Zielona Góra

**TRZYNASTOWIECZNA ARCHITEKTURA
PÓŁNOCNEJ CZĘŚCI
ŚLĄSKA I WSCHODNICH ŁUŻYC
W ŚWIETLE BADAŃ PO 1945 ROKU**

Powstały w 1953 roku zielonogórski urząd konserwatorski rozpoczął prace od terenowego rozpoznania zasobów kulturowych. Dokumentacja niemieckiego urzędu konserwatorskiego została wywieziona bądź uległa zniszczeniu w wojennej połodze. Pomocniczym materiałem wyjściowym przy sporządzaniu pierwszego spisu zabytków były nieliczne publikowane inwentarze niemieckie. Najobszerniejszy z nich, bo dotyczący całego Śląska, autorstwa Hansa Lutscha, powstał jeszcze w XIX wieku i z tej racji obejmował głównie zabytki znaczniejszej klasy, zwłaszcza w przypadku budowli świeckich¹. Podobną ocenę wystawić trzeba katalogowi zabytków prowincji poznańskiej (autor: J. Kothe), którego III tom, obejmujący teren zachodniej Wielkopolski (rejony Skwierzyny, Międzyrzecza, Babimostu, Wschowy), ukazał się w końcu XIX wieku². O wiele bardziej dokładne, treścią i układem zbliżone do dzisiejszych wymogów, są inwentarze zabytków dotyczące przedwojennych powiatów: rzepińskiego (Weststernberg) z 1913 roku³, krośnieńskiego (1921)⁴ i żarskiego (1939)⁵. Pełniejszy obraz stanu zachowania przyniosła przeprowadzona w latach 1959-1960 na terenie całego kraju ewidencja zabytków architektury i budownictwa.

W 1951 roku utworzone zostało przedsiębiorstwo państwowe Pracownie Konserwacji Zabytków z oddziałami m.in. w Poznaniu, Szczecinie i Wrocławiu. Działające w strukturach tego przedsiębiorstwa pracownie dokumentacji naukowo-historycznej na zlecenie zielonogórskiego urzędu konserwatorskiego wykonały studia dla blisko dwustu obiektów zabytkowych. Opra-

¹ H. Lutsch, *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien*, t. III, Breslau, rok?.

² J. Kothe, *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Posen*, t. III, Berlin 1896.

³ W. Jung, W. Spatz, *Die Kunstdenkmäler der Provinz Brandenburg*, t. 6, cz. 3 (Weststernberg), Berlin 1913.

⁴ *Kunstdenkmäler des Kreises Crossen*, red. W. Blunck, Berlin 1921.

⁵ H. E. Kubach, J. Seeger, *Die Kunstdenkmäler des Kreises Sorau*, Berlin 1939.

cowania te (o nierównej co prawda wartości), oparte na materiałach archiwalnych, najczęściej pogłębione badaniami architektonicznymi, w licznych przypadkach ujawniły nieznane fakty z dziejów zabytków. Precyzowały czas budowy, nierzadko wcześniejszy niż dotąd sądzono, określały fazy przebudowy i ujawniały stylowe nawarstwienia. Paradoksalnie wojenne uszkodzenia i stan nieużytkowania zabytków sprzyjały badaniom, umożliwiając wgląd w podtylną warstwę ścian czy partie fundamentowe. Wśród licznej grupy autorów opracowań szczególną docieklivością naukową i rzetelnością wyróżnili się Róża Kašinowska, Antoni Kašinowski, Zbigniew Radacki, Renata Linette i Andrzej Billert⁶. Równie owocny wkład badawczy, szczególnie w rozpoznanie architektury średniowiecznej, wnieśli zespoły naukowe z Politechniki Wrocławskiej. Bliska współpraca zielonogórskiej służby konserwatorskiej z Instytutem Historii Architektury Politechniki, a personalnie z Tadeuszem Kozaczewskim, Hanną Kozaczewską-Golasz, Jerzym Rozpędowskim i Czesławem Lasotą, zaczęła się od początku lat sześćdziesiątych i trwała przez dwie dekady.

Rezultaty przeprowadzonych w okresie powojennym badań architektonicznych pozwalają stwierdzić, że nasza wiedza o zabytkach Środkowego Nadodrza przed rokiem 1945 stanowiła zaledwie nikły procent tego rozpoznania, które dziś posiadamy. Ograniczona pojemność artykułu nie pozwala na kompleksowe przedstawienie wyników badań. W związku z tym relacja zawężona została do zabytków z okresu romanizmu i wczesnego gotyku, terytorialnie zaś do północnej części Śląska i wschodniej enklawy Dolnych Łużyc.

W tym miejscu podkreślić należy, że prezentowane niżej odkrycia są rezultatem nie tylko programowych badań, lecz także wynikiem obserwacji prowadzonych przez autora w czasie odbudowy i remontów zabytkowych budowli. Najowocniejsze spostrzeżenia przyniosły roboty elewacyjne. Odślaniane spod starych tynków ściany ujawniały często zapis nieznannej historii obiektu, nawarstwień, rozbudowy, a niekiedy murów o wiele starszych od czasu, na jaki zabytek datowano. Tak było między innymi w przypadku kościołów w Iławie, Biedrzychowicach Dolnych, Nowogrodzie Bobrzańskim, Żaganii i wielu innych.

W przedwojennej literaturze przedmiotu na omawianym obszarze znane były dwa wiejskie zabytki architektury romańskiej — kościoły w Iławie i Starym Żaganii. Ten ostatni, związany z osadą targową, która stanowiła początek Żaganii, to mała kamienna budowla jednonawowa z półkolistą absydą. Lutsch uznał ją za powstałą w drugiej połowie XVI wieku, o czym według niego „świadczy sklepienie bez przypór w połączeniu z płaskim zamknięciem okien”. Jest sprawą zadziwiającą, że autor ignoruje fakt istnienia tak właściwej roma-

⁶ Poza nielicznymi publikacjami R. Kašinowskiej, opracowania z badań pozostają w maszynopisach zgromadzonych w zbiorach zielonogórskiego oddziału Służby Ochrony Zabytków.

nizmowi półkolistej absydy i nie dopuszcza możliwości późniejszych przekształceń architektury (w tym przypadku wtórnego sklepienia, którym zastąpiono strop) oraz zmiany wykroju okien. Pogląd Lutscha skorygował A. Heinrich w dziele poświęconym historii księstwa żagańskiego, ustalając czas budowy kościoła na pierwszą połowę XII wieku⁷. Tak niebawem pomyłki uniknął Lutsch w przypadku kościoła św. Andrzeja w Iławie, zapewne dzięki zachowanemu rzeźbionemu w kamieniu portalowi o cechach ewidentnie romańskich. Do czasu remontu elewacji w 1965 roku świątynia uchodziła za zbudowaną z kamienia⁸. Po zdjęciu tynków okazało się, że ma mury ceglane i że pierwotny korpus był o jedną trzecią krótszy. Przedłużony został w kierunku zachodnim w okresie gotyku, a dobudowaną część wzniesiono z kamienia⁹.

Późnoromański kościół z pierwszej połowy XIII wieku w Biedrzychowicach Dolnych w przedwojennym inwentarzu zabytków powiatu żarskiego datowany jest na XIV wiek. Wyznaczenie przez autorów inwentarza tak późnej metryki trudno jest zrozumieć, zważywszy, że świątynia ma półkolistą absydę i wysoko umiejscowione, bardzo wąskie w świetle okna, czyli cechy właściwe architekturze romańskiej. Prawdopodobnie kierowali się przekonaniem, że kościół nie mógł powstać przed kolonizacją niemiecką, a o tej brak jest wiadomości. Innym powodem późnego datowania mógł być ostro wykrojony łuk tęczy. Kształt tęczowego łuku zmylił także Tadeusza Kozaczewskiego, który powołując się na to określił czas budowy kościoła na drugą połowę XIII wieku¹⁰. Kozaczewski nie znał faktu, stwierdzonego w czasie odbudowy świątyni w latach 1975-1978, że ostrołukowa tęcza jest wtórna, pierwotna zaś była półkolista.

Wieś Brzeg Głogowski, wzmiankowana w 1222 roku, miała już wtedy kościół, nie wspomniany jednak w dokumencie. Romańska świątynia, przebudowana w okresie gotyku i baroku, uznana została przez Lutscha za powstałą w czasach nowożytnych. Kierując się wczesnym udokumentowaniem źródłowym wsi, Tadeusz Kozaczewski dokonał szczegółowych oględzin kościoła i odkrył na poddaszu przedsionka fragment romańskiego fryzu arkadowego¹¹. Obecne prezbiterium zamknięte jest prostopadłe, ale wykonany w 1969 roku wykop sondażowy wykazał, że pierwotnie zakończone było półkolistą absydą¹². To odkrycie pozwoliło ustalić, że romański kościół w Brzegu miał plan i rozmiary zbliżone do kościoła w Iławie.

⁷ A. Heinrich, *Geschichte des Fürstentums Sagan bis Jahre 1511*, Sagan 1911.

⁸ Z. Świechowski, *Budownictwo romańskie w Polsce*, Wrocław 1963, s. 54.

⁹ H. Kozaczewska-Golasz, G. Staffa-Przybyłowicz, *Kościoty romańskie w Iławie, Brzegu Głogowskim, Świętej Katarzynie i Solnikach*, Wrocław 1972, s. 3-23.

¹⁰ T. Kozaczewski, *Wiejskie kościoły parafialne XIII wieku na Śląsku*, t. IV, Wrocław 1994.

¹¹ Idem, *Jednonawowe kościoły romańskie na Dolnym Śląsku*, Wrocław 1957.

¹² H. Kozaczewska-Golasz, G. Staffa-Przybyłowicz, *op. cit.*, s. 25-40.

W wydanej we Wrocławiu w 1874 roku publikacji Ernst Schumacher napisał, że kościół w Solnikach ufundowany został przez Henryka Brodatego między 1220 a 1237 rokiem, nie precyzując, co z romańskiej budowli pozostało. Lutsch przyjmując podany przez Schumachera czas budowy, powstanie obecnego kościoła określił na XV lub początek XVI wieku. Przeprowadzone w 1971 roku przez Grażynę Staffa-Przybyłowicz badania architektoniczne ujawniły istnienie zamurowanych otworów okiennych i portali z okresu romańskiego. Świątynia powstała więc w czasie, gdy wzmiankowana była jako „Ecclesia sancti Martini apud Czolnik”, w latach 1220-1237¹³. Jej mury (poza rozebraną absydą) tkwią w przebudowanym i powiększonym obiekcie.

Z przedwojennej literatury dotyczącej przeszłości Głogowa można się dowiedzieć, że w gotyckiej kolegiacie tkwią resztki (półkolumny łuku tęczowego) późnoromańskiego kościoła. Wskazywały, że romańska świątynia była budowlą trzynawową, ale jej dokładniejszy plan, wielkość i proporcje stanowiły zagadkę. Nieznana była także architektura kościoła parafialnego św. Piotra, związanego z miastem przedlokacyjnym. Kościół ten już w pierwszej połowie XIII wieku przekazany został dominikanom. Przebudowany wielokrotnie, w XIX wieku uległ rozbiórce. Zniszczenia wojenne, których doświadczył Głogów, umożliwiły przeprowadzenie badań archeologiczno-architektonicznych przy jego zrujnowanych budowlach.

Na podstawie odkrytych murów i fundamentów Tadeusz Kozaczewski ustalił, że rzut korpusu romańskiej kolegiaty pokrywał się z obecnym, a prezbiterium było o połowę krótsze. Kopiąc w obrębie ruin kolegiaty Kozaczewski odkrył kamienne fundamenty dwóch nawarstwiających się budowli romańskich, prezentujących typ prostokątnego kościoła z wyodrębnioną, zamkniętą półkolistą absydą, partią prezbiterialną. Odsłonięte relikty są zapewne pozostałością grodowego kościoła św. Bartłomieja, wymienionego pośrednio przez Galla Anonima w relacji o obronie Głogowa w 1109 roku. Mury obu założeń pokrywają się zarysem, lecz kościół starszy (X-XI w.), zniszczony chyba w czasie wspomnianego oblężenia, miał dłuższe prezbiterium¹⁴.

Poszukując resztek przedlokacyjnego kościoła św. Piotra Kozaczewski kierował się starymi przekazami kartograficznymi. Ich rzetelność poświadczył założony wykop w terenie opodal zamku, na południe od niego. Już pierwszego dnia natrafiono na ceglane mury związane wątkiem wendyjskim. Okazało się, że XII-wieczna świątynia była trzynawową bazyliką z półkolistymi absydami od wschodu¹⁵.

Relikty czwartego romańskiego kościoła w Głogowie odkryte zostały w ruinach gotyckiej fary św. Mikołaja, związanej z miastem lokacyjnym. Zanim

¹³ *Ibidem*, s. 71-99.

¹⁴ T. K o z a c z e w s k i, *Sprawozdanie z badań w Głogowie*, [w:] *Ze studiów nad średniowiecznym Głogowem i Krosnem*, Zielona Góra 1970, s. 21-27.

¹⁵ *Ibidem*.

został przebudowany w okresie gotyku, kościół był trzynawową bazyliką z absydami¹⁶. To ustalenie rzuciło nowe światło na kwestię czasu lokacji Głogowa. Dotąd lokację przestrzenną utożsamiano z prawną, którą Głogów otrzymał w 1253 roku. Obecność romańskiego kościoła zaprzecza takiej interpretacji. Kozaczewski udowodnił, że miasto lokacyjne, wytyczone około 1230 roku, założone zostało na prawie polskim. Prawa magdeburskie otrzymało w roku 1253, będąc już ukształtowanym ośrodkiem urbanistycznym¹⁷. Wyjaśnienie tej kwestii ma istotne znaczenie nie tylko dla Głogowa, lecz dla całego zagadnienia zasad urbanizacji Śląska w czasach Henryka Brodatego. Podkreślając rangę powyższych ustaleń, należy zaznaczyć, że nie zostały one przez historyków zauważone, a w publikacjach nadal pokutują stare poglądy, według których początek regularnie rozplanowanego Głogowa wiąże się z datą 1253¹⁸.

Kształt kościoła romańskiego w Żaganiu kryje ciągle ziemia. Jego nikły ślad w postaci fragmentu zarysu portalowego łuku odkryty został przez Antoniego Kašinowskiego w czasie badań architektonicznych zespołu poaugustiańskiego w 1998 roku. Według nieudokumentowanej tradycji kościół w Żaganiu ufundować miał Bolesław Wysoki w roku 1175. Pierwsza źródłowa wzmianka o nim pochodzi jednak z 1274 roku, a dwanaście lat później nastąpił akt przekazania świątyni augustianom. Spełniała nadal funkcję parafialnej, bo opaci konwentu byli równocześnie proboszczami. Augustianie rozbudowali kościół dopiero w drugiej połowie XIV wieku, koncentrując się najpierw na inwestycjach związanych z klasztorem. Fakt, że powiększenie kościoła podjęte zostało tak późno, wskazuje pośrednio na to, iż przejęta budowla była niemała. W przeciwnym razie nie byłaby w stanie zaspokoić potrzeb duchowych szybko w tym czasie rosnącej populacji miejskiej. Bez większego ryzyka popełnienia błędu możemy zatem przyjąć, że miał Żagań późnoromańską bazylikę powstałą w pierwszej połowie XIII wieku, być może na miejscu przedlokacyjnego kościółka. Za jego istnieniem, poza wspomnianą tradycją przypisującą fundację Bolesławowi Wysokiemu, przemawia także nietypowe usytuowanie na obrzeżu lokacyjnego miasta.

Bazyliką był najpewniej późnoromański kościół parafialny w Krośnie Odrzańskim. Przebudowany gruntownie i powiększony, prezentuje dziś architekturę gotycko-barokową. Świątynia ma przyległą od strony zachodniej wieżę, przekształconą zewnątrz w baroku, lecz we wnętrzu zachowaną w pierwotnym stanie z ceglany licem o charakterystycznym dla romanizmu wątku wendyjskim. Lokacja przestrzenna Krosna nastąpiła w 1217 roku, a parę lat później zaczęto zapewne budowę kościoła. Starszy, przedlokacyjny kościół św. Andrzeja położony był na prawym brzegu Odry. Rozebrali go Szwedzi w

¹⁶ S. K o w a l s k i, *Romańska bazylika św. Mikołaja w Głogowie*, [w:] *Ze studiów nad średniowiecznym...*, s. 49-62.

¹⁷ T. K o z a c z e w s k i, *Głogów — miasto średniowieczne*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1973, z. 1, s. 3-33.

¹⁸ *Glogau im Wandel der Zeiten* [Głogów poprzez wieki], Würzburg 1993.

czasie wojny trzydziestoletniej, gdy budowali tam fortyfikacje ziemne. Kościół odtworzono w kształcie neogotyckim w 1887 roku.

Legenda wiążąca najstarszy kościół w Kozuchowie z Bolesławem Krzywoustym, który miał go ufundować w 1125 roku, jest mało wiarygodna, chociaż bez badań archeologicznych we wnętrzu obecnej świątyni całkowicie odrzucić jej nie można. Dotychczasowe badania (bez możliwości wglądu w ziemię pod posadzką) ujawniły obecność szczytowych murów późnoromańskiego kościoła kamiennego, prawdopodobnie trójnawowego, wzniesionego około połowy XIII wieku¹⁹. W następnych trzech stuleciach kościół rozbudowany został do obecnych rozmiarów.

Dwunastowieczny kościółek grodowy św. Bartłomieja w Nowogrodzie Bobrzańskim przekazany został sprowadzonym w 1217 roku przez Henryka Brodatego augustianom. Na jego miejscu stoi obecnie budowla nowsza, a wygląd świątyni romańskiej pozostaje nieznany. Analogii szukać możemy w jednonawowym kościele tego samego patrona na głogowskim Ostrowiu. Natomiast kościół NMP w Nowogrodzie, wzniesiony nad Bobrem przed 1227 rokiem (data konsekracji), uchodził za postawiony od nowa lub gruntownie przebudowany w dobie gotyku. Miały za tym przemawiać stosunkowo szerokie okna o zaokrąglonym łuku. Tymczasem ostatni remont elewacji, przeprowadzony w 1992 roku, dzięki całkowitemu usunięciu tynków zewnętrznych ujawnił, że nie było żadnej gotyckiej przebudowy świątyni. Cały korpus od fundamentów po gzyms wieńczący posiada ceglane mury romańskie. Z czasu budowy obiektu pochodzą również okna, a ich wyjątkowa jak na tamte czasy szerokość i lekko zaokrąglony łuk to wynik nowych tendencji w architekturze, przetransponowanych z Zachodu, skąd zapewne zakonnicy sprowadzili muratorów. Ujawnione resztki romańskiego muru na styku partii prezbiterialnej z nawą wskazują, że pierwotnie kościół zamknięty był od wschodu absydą, zapewne półkolistą. W drugiej połowie XIX wieku na jej miejscu wzniesiono krótkie neogotyckie prezbiterium. Pochodzące z czasu budowy przypory wskazują na istnienie romańskich sklepień, zastąpionych w XIX stuleciu drewnianym stropem. Jest jeszcze jedna dotąd niezauważona sprawa. Otóż jednonawowy korpus kościoła jest dziwnie krótki i o nadzwyczajnie wysmukłych proporcjach. Nasuwa się wniosek, że istniejąca budowla stanowi prezbiterialną część trzynawowego założenia, jakie zamierzali wznieść augustianie. Plany nie doczekały się pełnej realizacji z powodu translokacji konwentu do Żagania. W warunkach, gdy kościół stał się tylko parafialnym, nie było potrzeby kontynuowania budowy²⁰.

¹⁹ H. Kozaczewska-Golasz, *Kościół parafialny w Kozuchowie*, maszynopis w zbiorach Służby Ochrony Zabytków w Zielonej Górze.

²⁰ S. Kowalski, *Badania architektoniczne na Środkowym Nadodrzu po 1945 r.*, [w:] *Wokół niemieckiego dziedzictwa kulturowego na ziemiach zachodnich i północnych Polski*, Poznań 1997, s. 223, przypis 15.

W polskiej części Dolnych Łużyc przed 1945 rokiem znany był tylko jeden kościół romański — w Lubsku. Tamtejsza fara gotycka ma starsze mury (ściana zachodnia i część południowej), wzniesione z granitowych ciosów. Zachował się też — ostrołukowy już — uskokowy portal, pozwalający datować pierwotny obiekt na około połowę XIII wieku. Przekonującą próbę rekonstrukcji późnoromańskiego założenia jako bazyliki z prostokątnym prezbiterium zakończonym półkolistą absydą przedstawili autorzy wydanego w roku 1921 inwentarza zabytków powiatu krośnieńskiego²¹.

Kościół farny w Gubinie i Żarach uchodziły za gotyckie od ich zarania. Badania przeprowadzone w latach 1971-1972 przez Jerzego Rozpędowskiego i Czesława Lasotę zweryfikowały ten pogląd. W Gubinie odnaleziono zostały fundamenty i duże części zachodniej ściany murów naziemnych trzynawowej bazyliki romańskiej z pierwszej ćwierci XIII wieku. Podobnie jak omówione wyżej kościoły głogowskie, zbudowana była z cegły, a na zamknięciu prezbiterium i naw bocznych miała półkoliste absydy. W odróżnieniu jednak od tamtych, jej układ i bryłę wzbogacały od strony zachodniej dwie czworoboczne wieże²². Gubińska kolegiata wzniesiona została prawdopodobnie na miejscu starszego kościoła, gdyż jej fundamenty przecięły wcześniejsze pochówki (XI-XII w.), a wiadomo, że ówczesne cmentarze lokalizowane były przy świątyniach. Analogicznie jak w przypadku Głogowa, odkrycie romańskiej fary w Gubinie pozwoliło cofnąć metrykę regularnie rozplanowanego miasta i oddzielić sprawę lokacji urbanistycznej od prawnej.

Kościół miały również przedlokacyjne Żary. Wzmiankowany w 1207 roku, powstał niewątpliwie znacznie wcześniej, skoro już około roku 1230 wzniesiono na jego miejscu większą świątynię późnoromańską. Jej fragmenty zauważyła w roku 1966 Róża Kąsinowska w północnej partii murów, na styku korpusu nawowego z prezbiterium. Późniejsze badania J. Rozpędowskiego i C. Lasoty, poparte sondażowymi wykopami, określiły założenie kościoła jako dwunawowe. Z powodu użytkowania części prezbiterialnej nierozstrzygnięta pozostała sprawa rozmiaru i kształtu członu wschodniego²³.

Analogicznie do romańskiej przedstawia się sprawa architektury wczesnogotyckiej. Przedwojenna literatura przedmiotu nie wykazuje na omawianym terenie jej obecności. Inwentarz zabytków powiatu żarskiego odnotowuje jedynie jej ślad w postaci podstawy wieży kościoła farnego w Żarach. W inwentarzu krośnieńskim nie znajdujemy ani jednego zabytku architektury sprzed XV wieku. Lutsch (poza omówionym już kościołem romańskim w Hławie) XIII-wieczną metrykę (1260 r.) przyznaje tylko murom rozbudowanego później

²¹ *Kunsdenkmäler des Kreises Crossen...*, s. 166.

²² C. L a s o t a, J. R o z p ę d o w s k i, *Rozwój przestrzenny kościoła parafialnego w Gubinie*, [w:] *Prace naukowe Instytutu Hist. Architektury ... Politechniki Wrocławskiej* nr 13, Wrocław 1980, s. 67-72.

²³ I d e m, *Dawny kościół z pierwszej połowy XIII wieku w Żarach*, [w:] *Prace naukowe...* nr 15, Wrocław 1981, s. 49-52.

kościół parafialny w Szprotawie. Według niego inne kościoły zbudowane zostały w XV, a głównie w XVI wieku lub później. Tak też datuje liczne budowle sakralne z drugiej połowy XIII wieku. Wprawdzie niektóre z nich, dość znacznie przekształcone i rozbudowane, zmieniły pierwotny wygląd na tyle, że w pewnym stopniu tłumaczą autora z popełnionych błędów. O całkowitym usprawiedliwieniu trudno jednak mówić wobec faktu, że budowle te zachowały nieliczne lecz wyraźne znamiona wczesnego pochodzenia w postaci małych, szczelinowych otworów okiennych, portali czy wysokich okien wschodnich, przeciętych nowszymi sklepieniami, przyjmowanymi nierzadko przez Lutscha za element datujący budowę obiektu.

Trudno zresztą mówić, że autor pierwszego śląskiego katalogu zabytków coś przeoczył, skoro za zbudowane w XVI wieku uznał także kościoły w Niwiskach, Mirocinie Dolnym, Borowinie czy Długiem, które w prawie niezmienionej postaci przetrwały od czasu budowy w drugiej połowie XIII wieku. Dwa ostatnie z wymienionych były już w czasach Lutscha w ruinie, co ułatwiało odczytanie założenia pierwotnego i późniejszych przeróbek. Kościoły w Chotkowie, Dzikowicach i Witkowie zdobi wczesnogotycki detal rzeźbiarski (portale, tympanon), ale one też przez Lutscha uznane zostały za pochodzące z XIV (Chotków) i XV wieku.

Można przyjąć, że rażące błędy w datowaniu wynikają z niedoskonałości badawczego czasu, w którym Lutsch pracował. Nie da się jednak wykluczyć także innej przyczyny — przekonania autora, że murowane budowle mogły powstać tylko w środowisku niemieckim, które w XIII wieku było na wsi śląskiej jeszcze nieliczne. Obecności zasiedlenia wiejskiego Lutsch negować nie mógł, bo potwierdzały je źródła pisane, które w wielu przypadkach zawierały także wzmianki o plebanach, a więc pośrednio o kościołach. Autor uznał widocznie (choć tę kwestię przemilcza), że były to nieznaczące budowle drewniane, niegodne żadnej uwagi.

Według obecnego stanu wiedzy na omawianym terenie rozpoznane zostały 43 wczesnogotyckie kościoły oraz siedem budowli świeckich. Ich zestawienie zawierają tabele 2 i 3. Zdecydowana większość tych obiektów doczekała się już omówienia w publikacjach, zwłaszcza w opracowaniach Tadeusza Kozaczewskiego, który naświetlił też historyczne i społeczne uwarunkowania rozwoju XIII-wiecznego budownictwa na Śląsku²⁴. Zawarte niżej uwagi ogólne ograniczają się zatem do zagadnień lokacyjnych, związanych z kolonizacją i do określenia specyficznych cech tutejszych kościołów wczesnogotyckich.

Mapa z rozmieszczeniem XIII-wiecznych zabytków architektury ujawnia największą ich koncentrację na terenie położonym między Szprotawą, Nowym Miasteczkiem, Nowogrodem Bobrzańskim i Żaganiem. Widać na niej też, że nieliczne kościoły romańskie czy ich relikty znajdują się w miastach bądź w niedaleko położonych od nich miejscowościach. Zdecydowana większość

²⁴ T. Kozaczewski, *Wiejskie kościoły parafialne...*, t. I, Wrocław 1990, s. 4 i n.

świątyni wczesnogotyckich zlokalizowana jest we wsiach typu kolonialnego, założonych na planie łańcuchówki. Miejscowości te, powstałe na miejscu wykarczowanego lasu, charakteryzują się rozluźnioną zabudową, rozciągniętą wzdłuż strumieni, nierzadko kilometrami. Starsze osady z okresu przed kolonizacją wewnętrzną charakteryzowały się zwartym układem, lecz były niewielkie. Nic więc dziwnego, że do parafii w Solnikach należało kilkanaście okolicznych wiosek. Inaczej rzecz się miała w przypadku wsi reformowanych lub zakładanych od nowa w procesie kolonizacji, zapoczątkowanej na większą skalę przez Henryka Brodatego i kontynuowanej przez jego następców. Koncentrując uwagę na reformowaniu miast, Brodaty dążył też do zapewnienia im większego zaplecza rolniczego. Wymagało to przestrzennego i prawnego przekształcenia starych osad wiejskich i zakładania nowych. Stare wsie objęte procesami przeobrażeń możemy rozpoznać po ich słowiańskich nazwach zapisanych w średniowiecznych dokumentach (m.in. Bieniów, Borów Wielki, Chichy, Dąbie, Drożków, Gorzupia Dolna, Kosierz, Mycielin, Niwiska, Podgórczyce, Rudno, Stara Kopernia, Studzieniec). Nowe osady zakładane na leśnych karczunkach mają niemieckie nazwy, tworzone od imienia zasadzcy — sołtysa (Petridorf - Chrobrów, Ebersdorf - Dzikowice) bądź od lasu (Hirschwalde - Jelenin, Neuwaldau - Dragowina, Herzogwaldau - Mirocin). Niemieckie nazewnictwo świadczy, że zagospodarowanie niezasiedlonych terenów już za czasów Henryka Brodatego odbywało się przy udziale przybyszów z Niemiec.

Mieszkańcy reformowanych i nowo zakładanych wsi otrzymywali znaczne przywileje (dziedziczna własność ziemi, prawo do własnego sądu ławniczego), ale obarczeni zostali obowiązkiem wybudowania we wsi kościoła²⁵. Zarządzenie Henryka Brodatego w tej sprawie z 1228 roku dotyczyło wsi 100-łanowych. Takich na naszym terenie było mało i stąd nieliczne kościoły we wsiach lokacyjnych w pierwszej połowie XIII wieku. Sytuacja zmieniła się w roku 1261, kiedy wrocławski książę Henryk III obniżył granicę areалу do 50 łanów. Teraz nałożony obowiązek dotyczył już większości wsi na prawie niemieckim. Zaczął się też wielki ruch budowlany. Przykładem są wsie o stosunkowo wczesnym rodowodzie. Jak ustalił G. Steller, Dietrzychowice założone zostały przez kolonistów niemieckich przed Dragowiną, lokowaną staraniem klasztoru augustianów w Nowogrodzie Bobrzańskim w latach 1217-1237²⁶. Obie wsie — jako 50-łanowe — przez długi czas obywateli się bez kościołów i ich budowę podjęły dopiero po roku 1261, gdy zostały do tego zobligowane.

Spśród wyodrębnionych na Śląsku pięciu typów wczesnogotyckich kościołów na naszym terenie przyjął się w zasadzie jeden, w układzie planu i bryle najprostszy. Tworzą go dwa wydzielone człony, będące podstawowymi

²⁵ *Ibidem*, s. 5.

²⁶ G. Steller, *Dittersbach bei Sagan*, Detmold 1959.

elementami funkcjonalnymi budowli sakralnej: prezbiterium i nawa. W planie są to dwa różniące się wymiarami, przyległe do siebie prostokąty. W bryle budowli prezbiterium jest członem krótszym, węższym i niższym. Od stosowanego schematu odbiega tylko kilka kościołów: w Studzieńcu, Białowicach, Lutynce, Rudnie, Gołaszyńcu, Podgórzycach, Zatoniu (zamkniętych od wschodu wielobocznie), w Niwiskach (z wieżą przyległą do prezbiterium), w Starej Koperni (z wieżą przy zachodnim boku nawy, rozebraną w nowszych czasach) i Dąbiu (na planie prostokąta).

Powszechność jednego typu założenia przyjętego w realizacji wiejskiego budownictwa sakralnego nie oznacza bynajmniej jego unifikacji w sensie rozmiarów i proporcji. W tym względzie widoczne jest duże zróżnicowanie i nie ma dwóch identycznych wielkości.

Obowiązek budowy kościoła wysiłkiem mieszkańców wsi stanowił niełatwą uciążliwość. Nic więc dziwnego, że szukano najtańszej metody zrealizowania wymuszonej inwestycji. Sposobem na to było stosowanie miejscowego, łatwo dostępnego materiału. W północnej części Śląska do takich należały kamień polny, ruda bagienna i drewno. Z tego właśnie budulca, zebranego z pól, łąk i wyciętego w lasach przez chłopów, wzniesione zostały wszystkie omawiane tutaj wczesnogotyckie świątynie. Ściany wznoszono z kamienia, bo z nakazu księcia miały być murowane, a drewno służyło do konstrukcji dachu i jego pokrycia (gont). Przy takim rozwiązaniu wieś obciążona była tylko kosztem zakupu niezbędnego wapna jako spoiwa do murów oraz kwotą stanowiącą wynagrodzenie najętych muratorów.

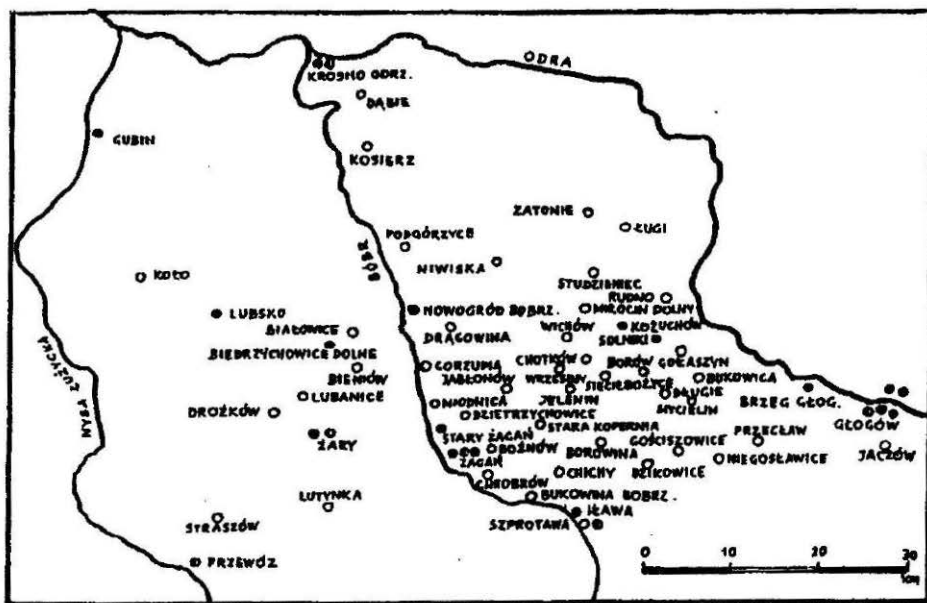
Praktyka budowania najprostszych założeń sakralnych, składających się tylko z nawy i prezbiterium, spowodowana została nie tylko względami oszczędnościowymi, lecz także materiałem budowlanym. Jak zauważył Kozaczewski, obłe zazwyczaj kształty kamienia polnego utrudniały stosowanie skomplikowanych konstrukcji. Z tego samego powodu utrudnione było stosowanie sklepień, które zastąpiono kolebowymi pułapami z desek. W układzie wewnętrznym uzyskano przez to całkiem interesujący efekt. Nawa wczesnogotyckiego kościoła stanowiła prostą salę nakrytą płaskim drewnianym stropem. Otwarte do niej arkadą tęczy prezbiterium było niemal dwukrotnie wyższe, nakryte kolebą wchodzącą w partię poddasza²⁷.

Nieporównanie mniej przetrwało zabytków wczesnogotyckiej architektury świeckiej, między innymi dlatego, że w XIII wieku rycerstwo nie miało prawa budować murowanych siedzib. Z pierwszej połowy XIII wieku wywodzi swój rodowód zamek Henryka Brodatego w Krośnie, a z drugiej połowy zamki w Głogowie, Żaganiu, Szprotawie, Przewozie i Żarach. W rozbudowanych później warowniach przetrwały do dziś całe wczesnogotyckie człony (Głogów,

²⁷ T. Kozaczewski, H. Kozaczewska-Golasz, *Drewniane sklepienia trzynastowiecznych kościołów kamiennych północnych rejonów Śląska*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1974, XIX, 1974, s. 179-190.

Żary, Przewóz) lub znaczne relikty. W Żaganiu są zachowane resztki dwóch zamków książęcych — Przemka, tkwiące w obrębie zabudowań klasztornych augustianów i Konrada Garbatego — w podziemiach pałacu Lobkowiców. Nie ma natomiast śladu po wzmiankowanym w XIII-wiecznych źródłach zamku w Bytomiu Odrzańskim.

Wyniki powojennych badań nad romańską i wczesnogotycką architekturą północnej części Śląska rzuciły także nowe światło na zagadnienia ówczesnego osadnictwa związanego z kolonizacją tego terenu. Potwierdzona została również istotna funkcja zabytku architektury jako źródła historycznego. W przypadku wielu miejscowości, których powstanie na podstawie źródeł pisanych określano na wiek XIV lub XV, obecność XIII-wiecznych kościołów metryki te koryguje.

Trzynastowieczna architektura północnej części Śląska i wschodnich Łużyc.

Kościóły: o - budowle romańskie, o - budowle wczesnogotyckie, o - zamki z XIII wieku

KOŚCIOŁY (RELIKTY KOŚCIOŁÓW) ROMAŃSKIE

Miejscowość	Wzwanie kościoła	Czas budowy	Budulec	Typ założenia	Elementy pierwotne, elementy datujące
Biedrzycho-wice Dolne	?	2 ćw. XIII w.	cegła		mury zewnętrzne z absydą, okna wsch. i północne, portal
Brzeg Głogowski	Bożego Ciała	1 ćw. XIII w.	cegła		mury nawy z fragm. fryzu, mury prezb. bez absydy, obecnie w szacie barokowej
Głogów	św. Bartłomieja	X - XII w.	kamień polny, granit ciosany		fundamenty, relikwiarz muru naziemnego
	NMP (kolegiata)	pocz. XIII w.	cegła		fragmenty murów prezb. i korpusu, półfilary łuku tęczowego
	św. Piotra i Pawła	2 poł. XII w.	cegła		fundamenty
	św. Mikołaja	2 ćw. XIII w.	cegła		fragmenty murów korpusu z oknem, fundamenty prezb. i korpusu
Gubin	NMP	1 ćw. XIII w.	cegła		fragmenty murów zach. korpusu z fryzem, fundamenty prezb. i korpusu
Ilawa	św. Andrzeja	1 ćw. XIII w.	cegła		mury obwodowe (bez zach.), okno wsch., kamienny portal,
Krosno Odrzańskie	NMP	1 ćw. XIII w.	cegła		mury obwodowe, nawy i częściowo prezb., wieża (obecnie w wystroju barokowym)
Kozuchów	NMP	ok. poł. XIII w.	kamień polny		szczyty zach. nawy i wsch. prezbiterium, zręby ścian nawy
Lubsko	NMP	2 ćw. XIII w.	granit ciosany		fragmenty ścian naw bocznych, wieża, portal
Nowogród Bobrzański	NMP	1217 - 1227	cegła		całe mury obwodowe bez absydy, okna nawy
Solniki	św. Marcina	1 ćw. XIII w.	kamień polny, cegła		mury obwodowe, zamurwane okna i portale
Stary Żagań	św. Wincentego	1 poł. XII w.	kamień polny		mury obwodowe w całości z absydą
Żagań	NMP	pocz. XIII w.	cegła		śląd portalu
Żary	NMP		cegła		fragmenty muru obwodowego korpusu

Kreska przerywana oznacza obiekty, których założenie planu rozpoznane zostało częściowo.

Zakresowany schemat rzutu oznacza obiekty znane lub częściowo znane jako romańskie przed 1945 r.

Tabela 2

KOŚCIOŁY Wczesnogotyckie

Miejsco- wość	Wezwanie kościola	Pierwsza wzmianka o wsi, kościół	Czas budowy	Budulec	Typ zało- żenia	Elementy pierwotne, elementy datujące
Białowice	?	1346	kon. XIII w.	kamień		część murów obwod., ślady zamurowanych okien, rom. chrzcielnica
Bieniów	NMP	1329, 1347	2 poł. XIII w.	kamień		mury obwodowe prezb. i nawy; okno wsch. i półn.
Borowina	św. Bartłomieja	1300, 1376	4 ćw. XIII w.	kamień		mury obwodowe nawy i prezbiterium, okna, portal
Borów Wielki	św. Wawrzyńca	1376	2 poł. XIII w.	kamień		mury obwodowe prezbiterium i nawy, portal
Bożnów	św. Augustyna	1291, 1296	3 ćw. XIII w.	kamień		mury obwodowe prezb. i nawy, portal, okna
Bukowica	św. Andrzeja	1376	4 ćw. XIII w.	kamień		część murów obwodowych. przebud. w XIX w.
Bukowina Bobrzańska	NMP	1376	4 ćw. XIII w.	kamień		część murów obwodowych. przebud. w XIX w.
Chichy	św. Jana Chrzciela	c. 1300, 1399	2 poł. XIII w.	kamień		mury obwod. nawy i prezb. ślad koleby na poddaszu
Chotków	NMP	c. 1300, 1376	4 ćw. XIII w.	kamień, ruda		mury obwod. nawy, portal, okno wsch., ślad koleby
Chrobrów	św. Augustyna	c. 1300, c. 1300	2 poł. XIII w.	kamień		mury obwodowe nawy i prezb., okno wsch., portal
Dąbie	?	1376	XIII/XIV w.	kamień		mury obwodowe nawy przeb. w XIX w; ślad zamur. okna szczelinowego
Długie	św. Jakuba	1299, 1318	4 ćw. XIII w.	kamień		mury obwodowe prezb., i nawy okno wsch., portale
Dragowina	NMP	1237, 1294	3 ćw. XIII w.	kamień		mury obwodowe prezb. i nawy, ślad koleby
Drozków	?	1352	3 ćw. XIII w.	kamień		mury obwodowe nawy i części prezbiterium, okna
Dzietry- chowice	św. Jana Chrzciela	1237, 1326	3 ćw. XIII w.	kamień		mury obwodowe prezbiterium i nawy, okna
Dzikowice	św. Marcina	1273	3 ćw. XIII w.	kamień, ruda		mury obwodowe prezb. i nawy, portale, ślad koleby
Gołaszyn	św. Marcina	1295	2 poł. XIII w.	kamień		mury obwodowe prezbiterium i nawy, kościół gruntownie przebudowany
Gorzupia Dolna	św. Jerzego	1352	3 ćw. XIII w.	kamień		mury obwodowe prezb. i nawy, okno wsch., portal
Gościsz- owice	św. Katarzyny	1300	3 ćw. XIII w.	kamień		mury obwodowe nawy i prezb., ślad wsch. okna
Jabłonów	św. Andrzeja	1263, 1376	3 ćw. XIII w.	kamień		mury obwod. nawy i części prezb. Gruntownie przeb.
Jaczów	św. Szy- mona Judy	1290, 1291	4 ćw. XIII w.	cegła		część murów obwodowych, portal, fryz nad portalem

Miejscowość	Wezwanie kościoła	Pierwsza wzmianka o wsi, kościele	Czas budowy	Budulec	Typ założenia	Elementy pierwotne, elementy datujące
Jelenin	św. Mikołaja	1299, 1300	4 ćw. XIII w.	kamień		mury obwodowe prezbiterium i nawy, okna
Koło	?	1342	2 poł. XIII w.	kamień		mury obwodowe, plan obiektu
Kosierz	?	1305	kon. XIII w.	kamień		mury obwodowe nawy i prezbiterium, okno
Lubaniec	NMP	1346, 1385	4 ćw. XIII w.	kamień		mury obwod. nawy i prezb. okna (zamurowane)
Lutyńka	św. Anny	1311	4 ćw. XIII w.	kamień, cegła (portal)		mury obwodowe, ślad wschodniego wysokiego okna
Ługi	św. Wawrzyńca	1305, 1411	kon. XIII w.	ruda bagienna		część murów obwodowych. Gruntownie przebudowany
Miodnica	św. Sebastiana	1300, 1333	4 ćw. XIII w.	kamień		mury obwodowe nawy i prezb. i portal, okna zamur., ślad koleby
Mirocin Dolny	NMP	1271, 1485	4 ćw. XIII w.	kamień, cegła		mury obwodowe, portale, okna, ślad koleby
Mycielin	św. Mikołaja	1296, 1305	4 ćw. XIII w.	kamień, cegła		mury obwodowe nawy i prezbiterium, portal, okna
Niegosławice	św. Anny	1310, 1376	4 ćw. XIII w.	kamień		mury obwodowe prezb. i nawy, okna, ślad koleby
Niwiska	św. Katarzyny	1446, 1670	ok. poł. XIII w.	kamień, ruda bag.		mury obwodowe, ślad koleby, okna, portale
Podgórzycze	?	1305	kon. XIII w.	kamień		mury obwodowe, okna, ruina
Przeclaw	św. Jakuba	1300, 1670	4 ćw. XIII w.	kamień		mury obwod. nawy i prezb. i portale, ślad koleby
Rudno	św. Tadeusza Judy	1261	3 ćw. XIII w.	kamień, ruda bag.		mury obwodowe prezbiterium i nawy
Siecieborycze	NMP	1273	2 poł. XIII w.	kamień		mury obwod. prezb. i nawy, portale, okna, ślad koleby
Stara Kopernia	św. Jadwigi	1273	3 ćw. XIII w.	kamień		mury obwodowe, portal, wschodnie okno
Straszów	NMP	1346	4 ćw. XIII w.	kamień		mury obwodowe nawy i prezbiterium, okna
Szprotawa	NMP	1260	ok. poł. XIII w.	kamień		część murów obwodowych korpusu i prezb. i portal
Studzieniec	św. Wawrzyńca	1255, 1376	ok. poł. XIII w.	kamień, ruda bag.		mury obwodowe prezbiterium, portale
Wichów	św. Marcina	1290, 1376	4 ćw. XIII w.	kamień		mury obwodowe prezb. i nawy, portal, okna
Wrzesiny	św. Jana Chrzciciela	c. 1300, 1376		kamień		mury obwod. prezb. i nawy okno wsch., ślad koleby
Zatonie	?		4 ćw. XIII w.	kamień, ruda bag.		mury obwodowe, okna, ruina

Tabela 3

TRZYNASTOWIECZNE ZAMKI

Miejscowość	Inicjator budowy	Czas budowy	Budulec	Zachowane elementy pierwotne
Głogów	Konrad I głogowski 1251 - 1274	2 poł. XIII w.	cegła	stółp
Krosno Odrzańskie	Henryk Brodaty	1202 - 1238	cegła	fragment zachodniego muru kurtynowego
Przewóz	Konrad I głogowski	2 poł. XIII w.	cegła	stółp
Szprotawa	Henryk III głogowski	przełom XIII - XIV w.	kamień polny, cegła	duże odcinki murów kurtynowych
Żagań I	Przemko ścinawski	4 ćw. XIII w.	kamień, cegła	część murów zewnętrznych w obrębie klasztoru augustianów
Żagań II	Konrad Garbaty	kon. XIII w.	kamień, cegła	piwnice drugiej kondygnacji poniżej parteru
Żary	Albrecht Dewin	4 ćw. XIII w.	cegła	skrzydło północne zamku - mury obwodowe, sklepione piwnice

Stanisław Kowalski

**ARCHITEKTUR DES 13. JAHRHUNDERTS IM NORDTEIL
SCHLESIENS UND DER OSTLAUSITZ
IM LICHT DER FORSCHUNGEN NACH 1945**

Zusammenfassung

Die architektonischen Forschungen, die nach dem Kriege auf dem Gebiet des Nordteils Schlesiens und der Ostlausitz durchgeführt wurden, verifizierten das frühere Bild der romanischen und frühgotischen Architektur dieses Gebietes. Sofern bis 1945 vier romanische Kirchen bekannt waren, darunter zwei in ihrem ganzen Körper erhalten (in Stry Żagań und Itawa) und zwei weitere, deren Reste erhalten blieben (Kollegiatkirche in Głogów, Pfarrkirche in Lubsko), dann wissen wir heute, daß zu den romanischen Bauten auch die Kirchen in Nowogard Bobrzański und Biedrzychowice Dolne zählen, und die Reste von zehn weiteren in Głogów, Brzeg Głogowski, Gubin, Krosno Odrzańskie, Kozuchów, Solniki, Żary und Żagań gefunden wurden.

Die spätromanische einschiffige Kirche in Biedrzychowice mit einer halbkreisförmigen Apsis wurde auf das 14. Jahrhundert datiert, mit Sicherheit wegen des scharf herausgeschnittenen Regenbogens. Während des Wiederaufbaus des Bauwerkes im Jahre 1975 stellte man fest, daß der Regenbogen ursprünglich halbrund war und die hoch liegenden Spaltfenster in neueren Zeiten nach unten verlängert wurden.

Die jetzt barocke Kirche in Brzeg Głogowski birgt Ziegelmauern der romanischen Anlage (Schiff, Presbyterium, halbkreisförmige Apsis), die im Jahre 1222 erwähnt wurde. Die in demselben Jahr dokumentierte Kirche in Solniki, später umgebaut, besitzt noch romanische Portale und Fenster.

In Głogów wurden drei früher nicht bekannte romanische Bauwerke entdeckt. In der Kollegiatkirche grub Tadeusz Kozaczewski die Fundamente der im Jahre 1109 erwähnten St.-Bartolomäus-Burgkirche (einschiffig mit Presbyterium und halbkreisförmigem Schiff) aus. Derselbe Forscher fand auch Reste der St.-Peter-Basilika aus dem 12. Jahrhundert, die die Pfarrkirche von Głogów noch vor dem Anlegen der Stadt war und in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts den Dominikanern übergeben wurde. Eine romanische Basilika war auch die erste Pfarrkirche von Głogów – die St.-Nikolaus-Kirche, errichtet gegen 1230, was die Forschungen der gotischen Mauern der Kirchenruine nachwiesen. Diese Feststellung ließ die Anfänge der anliegenden Stadt, die zweifellos früher, als man bisher dachte (gegen 1230 und nicht 1253), ausgesteckt wurde, im neuen Lichte sehen.

Die indirekten Quellen wiesen auf die Möglichkeit hin, daß es romanische Pfarrkirchen in Żagań, Krosno Odrzańskie und Koźuchów gab.

Die im beschränkten Umfang durchgeführten architektonischen Untersuchungen bestätigen, daß in den heute bestehenden Mauern dieser Bauwerke Reste deren romanischen Anlagen stecken.

Die Bauzeit der postaugusteischen Marienkirche in Nowogard Bobrzański war bekannt (Kirchweihe 1227), es wurde jedoch angenommen, daß die jetzt bestehende Kirche ein in der Zeit der Gotik errichtetes oder gründlich umgebautes Bauwerk ist. Die im Jahre 1992 durchgeführten Forschungen erwiesen, daß die romanischen Mauern der Kirche (ohne Apsis) samt den Fensteröffnungen gänzlich erhalten blieben. Außerdem stellte man fest, daß das Bauwerk das Presbyterium einer geplanten dreischiffigen Anlage ist, die aber im Zusammenhang mit der Verlegung des Klosters nach Żagań nicht zustande kam.

Dank den architektonisch-archäologischen Forschungen wurden in Gubin Fundamente und große Teile der oberirdischen Mauern einer romanischen Basilika mit zwei Türmen, und in Żary Reste einer zweischiffigen romanischen Kirche entdeckt.

In den Bestandverzeichnissen der Architekturdenkmäler Schlesiens (H. Lutsch), sowie der Kreise Krosno (W. Blunck) und Żary (H. E. Kubach) aus der Vorkriegszeit wurden auf dem erwähnten Gebiet lediglich drei frühgotische sakrale Bauwerke notiert, während nach dem heutigen Stand des Wissens es hier 43 Kirchen und 7 profane Bauwerke gibt, die aus dem 13. Jahrhundert stammen.

Die Lage der frühgotischen Dorfkirchen weist auf den Zusammenhang mit der von Heinrich dem Bärtigen und seinen Nachfolgern betriebenen inneren reformatorischen Aktion und Ansiedlung hin. Laut der Anordnung des Fürsten waren die Einwohner der rechtlich und räumlich reformierten, sowie der neu gegründeten Dörfer zum Bau eigener Kirche verpflichtet.

Auf dem geschilderten Gebiet dominiert der im System und Körper einfachste Typ der frühgotischen Kirche, die in der Draufsicht aus zwei rechteckigen Gliedern besteht: einem Presbyterium und einem Schiff, wobei das Presbyterium kürzer und niedriger war. Als Baumaterial verwendete man hier allgemein vorkommende Feldsteine und Wiesen-Erz. Aus Ziegelsteinen wurden dagegen Schlösser im 13. Jahrhundert errichtet.